EURACTIV

ANALÝZA

Válka na Ukrajině a dezinformace

Jaké nesmysly se šíří na sítích?

DÁVID PÁSZTOR

European
MEDIA AND
INFORMATION
Fund

Managed by
Calouste Gulbenkian
Foundation

Výhradní odpovědnost za jakýkoli obsah podpořený ze strany European Media and Information Fund nese autor (autoři) a nemusí nutně odrážet stanoviska EMIF a partnerů fondu, Calouste Gulbenkian Foundation a European University Institute.

ÚVOD

Volby do Evropského parlamentu už jsou skoro tady a politici tak vstupili do horké fáze kampaně. Obsah sociálních sítí týkající se EU se tak stává dominantním prvkem informačního prostoru. Často ale není jeho účelem pouze poskytovat informace, ale spíše záměrně manipulovat veřejnost nebo vyvolávat obavy.

Mezi dlouhodobě aktuální témata, která aktéři českého dezinformačního prostoru nejčastěji zvedají, patří i ruská agrese na Ukrajině a s tím související bezpečnostní výzvy v našem prostoru. Tato témata se objevují ve veřejném diskurzu již od roku 2014, kdy Rusko anektovalo Krym a rozpoutalo válku v Luhanské a Doněcké oblasti na východě Ukrajiny. Do toho období spadá i založení skupiny pracovníků ruské trollí „farmy" v Petrohradě, jak později zjistili novináři.

Analýza se proto zaměřuje na šíření dezinformací o příčinách a důsledcích konfliktu na Ukrajině a také diskreditací reakce české vlády, Evropské komise, Severoatlantické aliance a ostatních mezinárodních aktérů, a popisuje, jak byla tato témata v době vrcholící politické kampaně vykreslována na sociálních sítích.

METODOLOGIE

Analýza se opírá o data z období od 1. října 2023 do publikace analýzy, sesbíraná prostřednictvím programu Gerulata Juno. Soustředí se na obsah týkající se ruské agrese na Ukrajině, a pro specifikaci této komunikace (nejčastěji z platforem Facebook, TikTok nebo Telegram) proto využila klíčová slova jako „Ukrajina“, „válka“, „Rusko“ nebo různé konotace, například „bezpečnost“. Následně byly filtrovány nerelevantní zdroje, tj. profily, které nešíří dezinformační obsah, typicky relevantní zpravodajská média nebo třeba prezident ČR Petr Pavel.

Pro vymezení pojmu dezinformace se tato analýza (podobně jako dřívější analýzy) řídí definicí, kterou nabízí Ministerstvo vnitra ČR: „šíření záměrně nepravdivých informací, obzvláště pak státními aktéry nebo jejich odnožemi vůči cizímu státu nebo vůči médiím, s cílem ovlivnit rozhodování nebo názory těch, kteří je přijímají“.

Na českých sociálních sítích nabírají na popularitě i příspěvky vysoce postavených politiků, kteří balancují na hranici toho, co lze a co nelze označit za dezinformaci (zejm. bývalý premiér a předseda hnutí ANO Andrej Babiš). Mezi relevantní zdroje, které tato analýza zkoumá, jsou tak zařazeny osobnosti na základě následujících kritérií:

- Autor, prostřednictvím různých kanálů, opakovaně šíří prokazatelně lživé nebo nepravdivé informace s úmyslem manipulovat veřejností. (Nejde tedy jen o „alternativní“ interpretaci skutečností.)
- Autor přejímá dezinformační narativy pozorované u jiných autorů nebo médií.
- Autor opakovaně odkazuje na zdroje prokazatelně dezinformačního charakteru.

V průběhu postupné analýzy jednotlivých příspěvků vycházely najevo ty nejčastěji užívané narativy, které aktéři-politici v souvislosti s válkou na Ukrajině užívají. Tyto rámce byly následně rozřazeny do dvou shrnujících kategorií či narativů, které komunikátoři ve sledovaném období používali.

Buď komunikují riziko, které Ukrajinci představují pro českou, potažmo evropskou, společnost, nebo popisují problémy, které by mohlo způsobovat pokračování pomoci Ukrajině. Jedná se tedy o takzvanou vnitrostátní kategorii, případně jakési interní riziko, a zahraničně-politickou kategorii, tedy externí riziko.

Vzhledem k používaným narativům se analýza zaměřuje ještě na “úroveň” reality, kterou v sobě jednotlivé dezinformace obsahují. Lze tady načrtnout pomyslnou stupnici od “realitu přizpůsobující příspěvky” až po “zcela vymyšlené konspirace”.

Analýza se díky programu Juno zaměřila i na sentiment samotných příspěvků. Ten sleduje postoj, jaký autoři příspěvků zaujímají k tématu, tedy jestli se k válce na Ukrajině, respektivě k pomoci Ukrajině, stavějí spíše negativně nebo pozitivně, případně neutrálně (informativně). Je potřeba však dodat, že některé příspěvky jsou systémem automaticky vyhodnoceny třeba jako neutrální, i přes jejich zjevný odmítavý postoj, i kvůli tomu v analýze převládají neutrální příspěvky.

ANALÝZA

Analýza dezinformačních narativů o agresi na Ukrajině ukazuje, že nejúspěšnějším šiřitelem dezinformací o dění v této zemi a s tím souvisejících tématech je amatérský youtuber Roman Kirsch. Tento pro většinu neznámý člověk je bývalý řidič Pražské integrované dopravy, který se na Facebooku tituluje jako „Režimem frustrovaný důchodce“. Jeho modus operandi je nahrávání videí přímo z obrazovky počítače na svůj telefon, většinou bez zvuku, do kterého simultánně namlouvá svůj komentář. Video pak nahraje na svůj Youtube kanál, kde má (ke dni 6. 6. 2024) přes 40 tisíc odběratelů, víc než 37 milionů celkových zhlédnutí a víc než 3,2 tisíce videí.

Za ním, pokud jde o nejúspěšnější komunikátory, následují předseda mimoparlamentního hnutí PRO Jindřich Rajchl, předseda SPD Tomio Okamura, předseda hnutí ANO Andrej Babiš, předsedkyně hnutí Trikolora Zuzana Majerová a poslankyně za SPD Karla Maříková.

Specifikem tématu války na Ukrajině je velký zásah telegramových skupin. V top desítce nejúspěšnějších šiřitelů dezinformací se umístilo sedm telegramových skupin – CZ24.NEWS, neČT24, Selský Rozum, Český List, Maršál Malinovskij, To je náš svět a MG – zprávy 24/7 bez cenzury!. Tyto skupiny jsou natolik populární, že ze zmíněné top desítky vytlačily téměř všechny ostatní aktéry, a kromě zmíněného youtubera Kirsche se v žebříčku objevili už jen Jindřich Rajchl a Tomio Okamura.

Příkladem první kategorie, tedy upozorňování na vnitřní rizika, může být předseda hnutí ANO Andrej Babiš. Ten, jak je zmíněné výš, často publikuje příspěvky na hraně, typickým příkladem může být video s komickým nádechem, které publikoval na sociálních sítích. V něm říká, že jeho kohout Silwer nemá rád ukrajinské obilí, protože je podle něj kontaminované. Tento narativ pochází z tvrzení, že obilí, které pochází z Ukrajiny, je nekvalitní. Částečně je to tvrzení pravdivé, některé státy Evropské unie v minulosti opravdu zavedly embargo na dovoz obilí z Ukrajiny, nicméně ani jeden z důvodů nebyl kontaminace úrody.

Dalším příkladem první kategorie může být tvrzení, že Česká republika je v ohrožení. Na jedné straně je toto tvrzení pravda, jelikož region střední a východní Evropy je podle mnoha odborníků minimálně v hypotetickém ohrožení (např. pokud by Ukrajina padla, Rusko může napadnou Balkán, Moldavsko, nebo třeba Polsko). Minimálně poslední dekádu je ale Evropa také v ohrožení tzv. informační války, ve které se Rusko snaží ovládnout informační prostor na sociálních sítích.

Na druhé straně ale zmíněné tvrzení pravda není, protože různí dezinformátoři používají tento narativ pouze jako prostředek ke kritizování české vlády, Evropské komise (potažmo celé Evropské unie) nebo jiných subjektů mezinárodního společenství za jejich údajnou snahu zatáhnout Evropu do války. Tento styl komunikace použil například Jindřich Rajchl, když v rámci svého statusu napsal větu: „Voice of Europe nás do války s Ruskem zatáhnout nemůže. Pavel, Fiala a Černochová ano“.

Do vnitrostátní kategorie lze zařadit také různá tvrzení na sítích, kdy autoři příspěvků z různých důvodů manipulativně útočí na členy české vlády, neziskové organizace podporující Ukrajinu, nebo třeba známé osobnosti, které vyjádří podporu Ukrajině. S takovým komentářem přišel například poslanec Jaroslav Foldyna z SPD, který si na sítě umístil video ze svého projevu v Poslanecké sněmovně, kde kritizuje vládu za poskytnutí finanční a materiální pomoci ukrajinské armádě. Zmiňuje jistých „100 miliard korun“, které měla vláda poskytnout Ukrajincům.

Nicméně tato částka je z jistých ohledů „nafouknutá“, pochází z dřívějšího příspěvku předsedy SPD Tomia Okamury, který vyčíslil, že „vládní pětikoalice poslala Ukrajincům, těm migrantům, kteří přišli do České republiky, dohromady jim odsouhlasila už 40,5 miliardy korun“, plus připočetl, že „přes 40 miliard ještě dala vláda formou zbraní na Ukrajinu. To znamená, dohromady je to cirka 100 miliard korun“. Nutno dodat, že 40,5 a „přes“ 40 miliard není 100 miliard, a zároveň jsou to dvě nesouvisející částky. Tento narativ však posloužil jako podklad pro další jeho kolegy, včetně Foldyny, při kritizování vládní koalice.

I samotné částky, které původně poslanec Okamura zmínil, jsou ale značně nafouknuté. Z podobného období můžeme dopátrat částku 35,8 miliardy korun vynaložené na řešení uprchlické krize, přičemž „jen“ 24,6 miliardy bylo použito přímo ze státního rozpočtu. Premiér Petr Fiala zase v podobném období mluvil o 38 miliardách korun celkové pomoci, tedy jak pro uprchlíky, tak i v podobě munice na Ukrajinu, včetně výcviku ukrajinských vojáků na českém území. Ani jedna z těchto částek se tak nedostala na zmíněných 100 miliard zmíněných poslancem Okamurou a dalšími jeho kolegy.

Ke kritizování vnitrostátních aktérů někteří dezinformátoři zneužívají i trestnou činnost, která se v Česku v posledních dvou letech děje. Poté, co se veřejnost dozví o nějakém trestném činu, se často na sociálních sítích objevuje anonymní příspěvek, že daný trestný čin spáchala osoba ukrajinského původu. Ukrajinští uprchlíci jsou tak prezentování jako bezpečnostní riziko. V mnoha případech je toto tvrzení orgány činnými v trestním řízení dementováno, pro některé aktéry ale údajně není takové vyvrácení důvěryhodné, a tvrzení proto šíří dál.

V posledním období se nejznámějším příkladem stalo tvrzení, že v Klánovickém lese v Praze Ukrajinec zabil muže a dítě. O několik dní později měl podle některých příspěvků spáchat Ukrajinec i útok na Filozofické fakultě v Praze. Shodou okolností se záhy ukázalo, že oba útoky vykonal ten samý člověk, student stejné fakulty českého původu. Rámcování Ukrajinců, kteří páchají trestné činy, ale zneužívají i politici, a to v případech, kdy Ukrajinci v Česku něco skutečně spáchali. Příspěvky jsou však často „přifouknuté“ a budí dojem, že se podobné případy dějí často. Jedním z příkladů byla potyčka mezi Ukrajincem a Romem v Brně, která skončila tragicky. Tomio Okamura tento skutek zneužil ke kritizování ministra vnitra Rakušana, i přesto, že později soud konstatoval, že Ukrajinec konal v sebeobraně.

Politici jako Tomio Okamura použili i jiný případ, kdy byl v Plzni zatčen Ukrajinec kvůli porušování veřejného pořádku, následkem čehož se na veřejnosti objevilo video, kde se Ukrajinec vyjadřuje obscénním způsobem, nadává na policisty a používá vulgární gesta. I přesto, že se tento čin udál tak, jak byl popsán v Okamurově příspěvku, předseda SPD celý příběh hyperbolizoval a z jeho postoje bylo patrné, že se snaží vykreslit tuto situaci, tedy kriminalitu Ukrajinců, jako běžnou a každodenní, i když to tak není.

Na tuto situaci upozornil koncem loňského roku i analytický institut CEDMO. Ten ve své analýze napsal, že „Okamura uvádí správné údaje, svým výrokem však naznačuje, že se zvýšila míra kriminality ukrajinských občanů v Česku. Ve skutečnosti přitom procento stíhaných Ukrajinců pokleslo a je nižší než např. u Slováků“.

Některé příspěvky ale není možné verifikovat ani se k nim nijak vyjádřit. To využívají třeba anonymní správci telegramových skupin či tiktokových kanálů. Na počátku února, když ministr vnitra Vít Rakušan (STAN) spustil svoji sérii debat „Bez cenzury", vystoupil jeden z komentujících a uvedl svůj dotaz příhodou o „hajlujících Ukrajincích na Vánoce" a dodal tvrzení, že poté, co na tyto údajné skutky upozornil policejní sbor, měl „přímo Rakušan nařídit" jeho trestní stíhání. I přesto, že ministr vnitra upozornil, že se jedná o lež, na sociálních sítích dosáhl příspěvek obsahující video uvedeného muže téměř dvou set tisíc zhlédnutí a téměř deseti tisíc interakcí.

Druhý často využívaný narativ je v zásadě komentář k zahraničně-politickému dění. V této části je důležitější pohled, který jednotliví šiřitelé dezinformací prezentují. Ve své podstatě se totiž může lišit buď v „cíli útoku", nebo v samotné percepci reality.

Cíl útoku může být totiž rozdílný. Někteří aktéři útočí na lídry pomoci Ukrajině, jiní zase na samotnou Ukrajinu. Obě tyto kategorie přitom obsahují dezinformace vycházející jak z reálného dění, tak i z konspirací. Typickým cílem útoku na USA nebo Evropskou unii jsou jejich miliardové balíky pomoci Ukrajině v boji proti agresorovi nebo sankce proti Rusku. Při bližším pohledu jsou balíky finanční a materiální pomoci velkých zemí Ukrajině rozhodující, minimálně to tak prezentují politici, kteří zdůrazňují pozitiva těchto balíčků.

Z tohoto úhlu tedy dáva smysl tvrzení dezinformátorů, kteří říkají, že tyto balíčky „jen prodlužují válku", protože kdyby Ukrajina neměla zbraně či vybavení, mohla by jednoduše padnout v boji, a tím pádem by se válka „zkrátila". Nicméně západní mezinárodní společenství se shodlo, že stav, kdy by Rusko mohlo dobýt Ukrajinu, je nebezpečný, protože by si mohlo následně dělat „choutky" i na další země.

Do této kategorie zapadá i tvrzení, že západní pomoc Ukrajině zatahuje Česko nebo jiné mezinárodní společenství do války s Ruskem. Je zjevné, že tento narativ nemá opodstatnění v realitě, protože za dva roky konstantní finanční i materiální pomoci válka na půdě Evropské unie neprobíhá.

Druhá část argumentu je pak samotný mír. Je zjevné, že pokud je středobodem diskuse válka, část společnosti bude hledat co nejrychlejší způsoby, jak ji ukončit. Nicméně, jak už bylo napsáno výše, agresi na Ukrajině rozpoutalo Rusko, a pokud by stáhlo své vojska, mír by byl jednoduše znovu nastolen. Pokud by se Ukrajina vzdala ve prospěch Ruska, mír by sice nastal ve smyslu „ne-války", ale ukrajinské obyvatelstvo by nemuselo takový mír pocítit ve stejné míře. Na tomto argumentu mají postavené celé kampaně politické strany jako SPD nebo KSČM.

Dezinformátoroři také tvrdí, že proti-ruské sankce poškozují víc západní země, případně země Evropské unie, než Rusko. Tento narativ vychází z tvrzení, že Rusko se má i přes pokusy o destabilizaci své ekonomiky stále dobře, což se nedá říct o evropských zemích, které trpí ekonomicky i hospodářsky, protože nemohou s Ruskem obchodovat, anebo třeba že jim zákaz dovozu plynu nebo ropy z Ruska jen škodí.

V zásadě je možné znovu zopakovat výše zmíněný analytický pohled, tedy že lze najít některé náznaky existence firem, které by rády podnikaly i na ruském trhu. Nicméně generalizaci, jakou nabízejí dezinformátoři, není možné považovat za realitu, protože historie ukazuje, že Rusko nikdy nebylo největším trhem pro evropské podniky, a suroviny minimálně částečně evropské země dokázaly nahradit dodávkami odjinud.

Argument dezinformátorů, že Rusko není zasaženo sankcemi, rovněž postrádá velkou část logiky. Rusko podle dostupných zpráv hledá různé způsoby, jak sankce obejít, hlavně přes dovoz ze třetích zemí, jako je Kazachstán nebo Írán, případně mu pomáhají i spřátelené země jako Čína. Kromě toho, velká část velkých nadnárodních řetězců, mezi nimi McDonalds nebo Starbucks, ruský trh opustila a podle různých zpráv nejsou na trhu dostupné ani některé potraviny nebo výrobky, které najdeme třeba na evropském trhu.

Některé typy příspěvků se zakládají spíše na čisté konspiraci a nemají s realitou mnoho společného. Do této kategorie patří jak zahraniční, tak vnitrostátní narativ. Zahraniční pohled často vychází z těch extremistických narativů, které mají původ v Kremlu. Například jedno z odůvodnění, které pochází přímo od ruského prezidenta Vladimira Putina, proč byl spáchán útok na Ukrajinu, zní, že jde o „denacifikaci" této země a ochranu tamní ruské menšiny.

Tento narativ v různých podobách převzali i politici v Česku, kteří argumentovali fašismem na Ukrajině, ukrajinským bombardováním Donbasu nebo třeba Banderovci ve vedení země. Příkladem této rétoriky může být třeba Jindřich Rajchl, který často obhajuje svůj odpor vůči Ukrajině ukrajinskými fašisty. V jednom ze svých příspěvků například zmínil: „(*V*) žádném případě za žádných okolností nebudeme spolupracovat s ukrajinským režimem, notabene už ne proto, že se otevřeně hlásí ke svým fašistickým kořenům, a už také proto, že ten režim skutečně je protiukrajinský. Stejně tak, jako Petr Fiala je protičeský, tak Volodymyr Zelenskyj je protiukrajinský.“

Už jednou zmíněný youtuber Roman Kirsch ve svých videích jde ještě o krok dál. Jeho příspěvky často nemají s realitou nic společného, například když probíral jedno konspirační video a použil u něj titulek, že se „odhalilo, že se Ukrajina vzdala“. Podobně nesmyslná tvrzení se objevujíi v některých telegramových skupinách, kde se například zmiňuje neexistence Ukrajiny. Zejména z amerických protrumpovských skupin pak do Česka ještě prosakují tvrzení, že válku na Ukrajině rozpoutal Joe Biden, aby se udržel u moci, nebo že na Ukrajině jsou utajené laboratoře, kde jsou prováděny experimenty na batolatech.

ZÁVĚR

Tato analýza se věnovala dezinformačním narativům týkajícím se války na Ukrajině a souvisejícím tématům v českém informačním prostoru. Identifikovala dva hlavní rámce, které útočí na obraz Ukrajiny a Ukrajinců v Česku: Ukrajina a Ukrajinci podle dezinformátorů představují buď interní riziko, neboli jsou hrozbou pro fungování Česka, nebo přináší externí riziko, tedy představují problém pro zahraničně-politické fungování světa. Tyto narativy využívají pravdivé, ale i zcela vymyšlené události nebo informace a zneužívají je k degradování obrazu Ukrajiny a Ukrajinců v očích české veřejnosti. Často využívají manipulaci s narativem, informací, kontextem nebo často zcela vymyšlenou informaci převezmou ze zahraničí. Lze konstatovat, že narativy o bezpečnostní hrozbě Ukrajiny jsou často využívány k politickému boji, přičemž politici, vědomě nebo ne, využívají i narativy, které lze prokazatelně identifikovat jako proruské.

Vyrobil EURACTIV.cz 2024